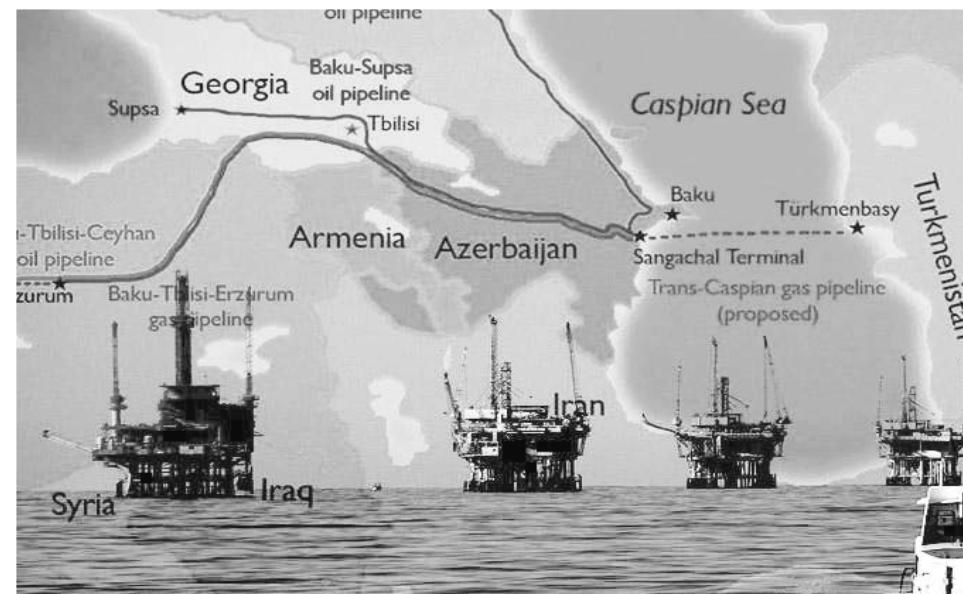

Qərbin Xəzərin enerji resurslarına maraqlı getdikcə ciddi vəziyyət alır. Ənənəvi mənbələrin sıradan çıxması Avropanı düşünməye vadar edib. Xəzər regionunun enerji daşıyıcılarının Rusiyadan yan keçmək dəniz bazarlarına çıxarılması ilə bağlı müzakirələr 1990-cı illərdə etibarən aparılmağa başlasa da, bugündək yalnız Azərbaycanın neft və qaz ixrac boru kəmərləri vasitəsi ilə enerji nəqli həyata keçirilməkdədir. Hesablamalara əsasən, 2050-ci ildək Avropa İttifaqı ölkələrinin ümumi enerji istehlakında azalma proqnozlaşdırılsada, təbii qazın idxləndə artım müşahidə olunmaqdadır. Hazırda Avropanın enerji təminatının alternativ mənbələr vasitəsi ilə təmin edilməsi və rəqabətli bazar şərtlərinin yaradılması, ittifaq üçün prioritet hesab edilməkdədir. 2006 və 2009-cu illərdə Rusiya ilə Ukrayna arasında təbii qazın nəqli ilə bağlı yaranmış anlaşmazlıq Avropada enerji böhranı ilə nəticələnib. 2018-ci ilin göstəricilərinə əsasən, Rusyanın Avropa qaz bazarında payı 40% idi. Enerji mənbələrinin diversifikasiya edilməsi məqsədi ilə, 2008-ci ildən etibarən Al-nin Enerji Təhlükəsizliyi və Birgə Fəaliyyət Planına əsasən, alternativ marşrutlardan biri olaraq Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılması və bu dəhlizə Xəzər regionu ölkələrinin cəlb edilməsi təklif edildi. Son illərdə imzalanmış anlaşmalara əsasən, Azə-

Avropanın ümidi - Transxəzər

baycan qazının TANAP və TAP qaz boru kəmərləri vasitəsi ilə Cənub Qaz Dəhlizinin bir hissəsi olaraq qərb bazarlarına çatdırılması həyata keçirilir. Ancaq Türkmenistanın enerji resurslarını adı çəkilən boru kəmərlərinə daşıyacaq Transxəzər Qaz Kəməri layihəsi isə hələ ki, reallaşmayıb. Bu layihə çərçivəsində təbii qazın Türkmenbaşı limanından Xəzər dənizinin dibi ilə çəkilecek 300 km-lük boru xətti vasitəsi ilə Səngəçal terminalına çatdırılması və illik hecmi 32 milyard kubmetr olması planlaşdırılır. İlk dövrlərde Türkmenistanın infrastruktur problemleri Transxəzər qaz kəmərinin reallaşmasına engel törətsə də, 2016-ci ildən etibarən Şərqi-Qərbi qaz kəmərinin fəaliyyətə keçməsi ilə bu mənənə aradan qaldırılıb. Türkmenistanın şərqində yerləşən, ölkənin en böyük qaz ehtiyatlarının gələcəkdə qərb bazarlarına çıxarılması baxımından Şərqi-Qərbi boru kəməri əhəmiyyəti rol oynamaqdadır. Qazaxıstan və Özbəkistanın da layihədə mümkün iştirakı ilə Mərkəzi Asiya ölkələrindən illik təxminən 50 milyard kubmetr təbii qazın Avropana nəqli həyata keçirilə bilər. Müqayisə üçün onu qeyd etmək lazımdır ki, TANAP və TAP kəmərləri vasitəsi ilə Avropana nəql ediləcək təbii qazın hecmi ilkin mərhələdə 10 milyard kubmetr, sonrakı illərdə isə 20 milyard kubmetrədək artırılması proqnozlaşdırılır. Layihə gerçəkləşdirildiyi təqdirdə, Türkmen qazı Cənub Qaz Dəhlizinin enerji təminatında ən ənənəvi oyuncuya çevirilərək digər enerji ixrac edən ölkələrə rəqib ola bilər. 2018-ci ildə Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında yekun Konvensiymanın imzalanması ilə Transxəzər qaz kəməri layihəsi yenidən gündəmə gəlib. Türkmenistanın dünyadan ən zəngin

qaz resurslarına sahib olmasına baxmayaraq, hazırkı istehsal gücü ilə Transxəzər qaz kəmərini yeterli qazla təmin edə biləcəyi ilə bağlı şübhələr var. Qaz bazarlarının şaxələndirilməsi 2009 və 2016-ci illərdə Rusiya ilə Türkmenistan arasında təbii qaz nəqli ilə bağlı baş verən anlaşmazlıqlar səbəbindən Türkmenistan üçün prioritət hesab edilməyə başlamışdı. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2008-ci ildək Türkmenistanın nəql etdiyi 80 milyard kubmetr qazın 50 milyard kubmetri Rusiyaya ixrac edildi. Son dövrlərdə Türkmenistanın Mərkəzi Asiya-Çin Qaz kəməri (CACG) vasitəsi ilə Çinə nəql etdiyi təbii qazın hecmində artım müşahidə olunmaqdadır. 2018-ci ildə Türkmenistanın ixrac etdiyi təbii qazın 78%-nin (texminən 33.3 milyard kubmetr) Mərkəzi Asiya-Çin qaz kəməri vasitəsi ilə Çin Xalq Respublikasına nəql edilmiş, Çinin Türkmenistan qazı üçün əsas enerji bazarına çevrildiyini göstərir. Son illərdə enerji bazarlarında neftin ucuzaşması fonunda qaz qiymətlərinde müşahidə olunan enmə, layihə ilə bağlı tikinti işlərinin başlanmasına çətinləşdirən digər bir amil hesab olunur. Çünkü Transxəzər qaz kəmərinin reallaşması üçün tələb olunan vəsait 5 milyard ABŞ dolları təşkil etməkdədir. Bugündək Türkmenistan dövləti hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişi qəbul etmir və layihənin maliyyələşdirilməsindən imtina edir. Həmçinin, geosiyasi əngəllər və iqtisadi məsələləri nəzərə alaraq, enerji resurslarının ölkə sərhədləri daxilində satışını təklif edir.

Bu arada...

Aşqabad və Ankara türkmən qazının

Türkiyə müqaviləsinin imzalanmasından əvvəl intensiv danışıqlar aparılıb. 2024-cü ilin avqustunda Türkiyənin energetika naziri Alparslan Bayraktar TANAP qaz kəməri ilə İran və Azərbaycandan keçən qaz nəqli marşrutları müzakirə etmək üçün Aşqabadə səfər edib. Əvvəller bu sxem artıq nisbətən kiçik həcmde qazın nəqli üçün istifadə olunurdu (ildə 1,5-1,8 milyard kubmetr), lakin 2024-cü ilin əvvəlində dayandırılıb. Öz növbəsində Türkmenistanın xarici işlər naziri Rəşid Məredov Ankaraya cavab səfəri edib. Eyni zamanda İranla da danışıqlar aparılıb. 2024-cü il avqustun sonunda Xalq Maslaxatının sədri Qurbanqulu Berdiməhəmmədov Tehrana səfər edib, 2025-ci ilin fevralında isə Rəşid Məredov İran paytaxtında SWAP sxemi üzrə qaz tranzitini müzakirə edib. Bütün bu diplomatik səyələr regionda əməkdaşlığın yeni sehfəsini açan "tarixi razılılaşma" ilə yekunlaşdır. Bununla belə, Türkmenistan qazı əvvəller Turkeyə və Avropaya eyni SWAP sxemi ilə, lakin Azərbaycan vasitəsilə tədarük edilirdi, lakin sonuncunun TANAP boru kəməri sistemi vasitəsilə Avropaya qaz nəqli üzrə müqavilələr üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün öz qazı kifayət qədər deyildi. Çatdırılmalar uzun sürmədi və dayandırıldı. Belə ki, türkmen qazı artıq Avropada satılırdı. İndi tədarükler Azərbaycan timsalında bir vasitəcini və Gürcüstən vasitəsilə digər nəqliyyat əlaqəsini itirib. Eyni zamanda, hazırda Turkeyə vasitəsilə elan edilən tədarükün ümumi həcmi təxminən ilde 2 milyard kubmetr olaraq qalır. Türkmenistandan Turkeyəyə tədarükün həyata keçiriləcəyi SWAP prinsipindən həmçinin İraqa təxminən 10 milyard kubmetr türkmen qazının tədarükü üçün istifadə olunacaq. "Belə bir sxemə xüsusi tələbat qazandıran səbəblərdən biri də İranın şimal və şimal-şərqi enerji çatışmazlığı olan bölgələr olması və güclü qar yağın güclü soyuqlara məruz qalmasıdır. Qonşu Türkmenistandan qazın alınması vəziyyətdən ağlatan çıxış yoludur - İran bu ərazilərdən qaz alaraq, qərb sərhədlerindəki digər kontragentlərə qaz verir. İran hakimiyəti müxtəlif səbəblərdən ölkənin şimalına öz nəqliyyatını inkişaf etdirə bilmedi və paytaxtın Tehrandan ölkənin cənubuna köçürülməsi ilə bu işlər daha da aktuallığı itirir.

Ona görə də qazlaşdırmanın Türkmenistandan, gələcəkdə isə Rusiyadan tədarük hesabına həyata keçirilməsi qərara alınıb. İran və Türkmenistanın infrastrukturun - qaz kəmərinin və Türkmenistan ərazisində olduğu kimi, Davletabad yatağından İran ərazisine qədər üç suvarma stansiyasının tikintisi üzrə iddiyalı layihəyə başlayıblar. Xalq Maslaxatının (parlament) sədri Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun Tehrana səfərindən sonra Türkmenistanın 45 milyard kubmetrə qədər qaz tədarük etməyə hazır olduğu müqavilə imzalanıb. Bu da Turkeyə və Avropana boru kəmərinin resurs bazasına ciddi iddiadır, çünki belə həcmələr İran üçün açıq-aşkar həddində artıqdır. "Və bu planlar ABŞ-in türkmen qazını qərbe yönəltmək strategiyasının konturlarına yaxşı uyğunlaşdırıldından, o zamankı Amerika administrasiyasının ciddi müqaviməti ilə üzleşmədi. Lakin ilk növbədə, Türkmenistan hakimiyəti ilə ABŞ arasında başlayan bir sira razılaşmalarla nəzərdə tutulan Çinə tədarükün zərərinə çevrildi. Beləliklə, Mərkəzi Asiyadan böyük hecmədə təbii qaz nəql ediləcək Avropa enerji bazarında aparıcı rol oynayan Rusyanın mövqelərinə ciddi zərəbə vura bilər. Avropanın enerji təhlükəsizliyində alternativ marşrutlarından biri hesab edilən Transxəzər qaz kəməri layihəsi geosiyasi əngəllərlə qarşılaşsa da, texniki və maliyyə məsələləri diqqətdən qəçməməlidir. Buna görə də, layihənin üzləşdiyi problemlərin həlli, Qərbin verəcəyi siyasi və maliyyə dəstəyində asılı olacaq.

V.VƏLİYEV